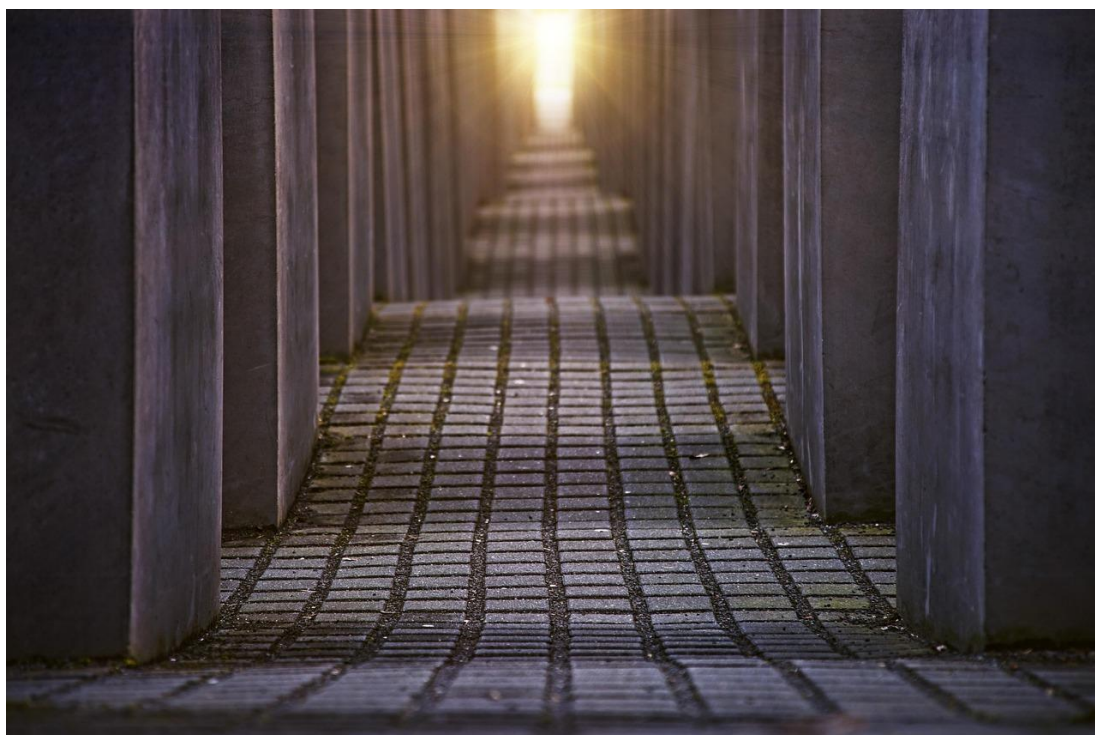

Kovács Róbert

Történelem és hatalom: emlékezetpolitikai küzdelmek a modern Magyarországon

Mi az emlékezetpolitika? Miért fontosak máig az emlékezetpolitikai konfliktusok Magyarországon? A huszadik századtól napjainkig tartó időszakot vizsgálva ad választ a kérdésre Kovács Róbert elemzése.

Bevezetés

Az idei október 23-a előtt most már biztosan állíthatjuk, Orbán Viktor kihívóra talált nemcsak az ország kormányzásáért folyó versenyben, hanem a magyar nép önmeghatározásáról szóló emlékezetpolitikai diskurzusban is. A kampányidőszak két legfontosabb állomása az 56-os és a 48-as forradalomra való megemlékezések lesznek. A két ellenoldali gyűlés résztvevőinek a száma mellett mindenki azt fogja figyelni, hogy hogyan mozgósítja a két politikus hazánk történelmét. Kikre hivatkoznak példaként és ellenségként? Miről hallgatnak? Hol látnak párhuzamot a múlt viharai és a jelen csatái között?

Mindez jelentőséggel bír, hiszen a magyar társadalom újra és újra bizonyítja, hogy a történelem nemcsak a poros könyvespolcokra tartozik, hanem aktívan foglalkoztatja az embereket. A kedvezőtlen 20. századi magyar fejlődés táptalajként szolgált olyan traumáknak, amelyek máig meghatározzák sokak világnézetét. Ezek a traumák leggyakrabban a családi történeteken keresztül öröklődnek tovább. Hogy kinek, mely rendszer alatt, mely családtagját érte kár vagy éppen haszon, máig elevenen él a generációk emlékezetében. Sajnos a traumák feldolgozásához társadalmi összefogásra és párbeszédre volna szükség, amely itthon nagyrészt elmaradt. Ezért a választók gyakran a politikusoktól várják a múlt sebeinek a beforrasztását.

Hogy megértsük a jelenlegi magyar emlékezetpolitikai konfliktusok tétjét, a Horthy-rendszertől kezdve az államszocialista korszakon át az új

magyar köztársaságig tekintjük át a politikusok és a társadalom történelemhez való viszonyát. Három szempont fog minket vezetni ebben a törekvésünkben: [1] melyek a meghatározó történelmi előzmények, [2] milyenek az ezekre adott emlékezetpolitikai reakciók, [3] milyen az emlékezetpolitikai ajánlatok társadalmi fogadtatása. Végül a konklúzióban visszatérünk a jelenlegi politikai helyzetre, és felvázoljuk Magyar Péter és Orbán Viktor emlékezetpolitikai kilátásait.

A „keresztény-nemzeti” történelemszemlélet és ellenzéki alternatívái

A Magyarországról szóló történeti-emlékezetpolitikai áttekintésünket célszerű a Horthy-rendszerrel kezdeni. Lévé, hogy az emlékezetpolitikai tér a két világháború között erősen egyszólamú volt, az ellenzéki ünnepségeket gyakran betiltották, szétverték, ellehetetlenítették, a magyarságot sújtó 20. századi kollektív traumákkal való társadalmi szembenézés elmaradása itt gyökerezik.

Megjegyzendő azonban, hogy egyáltalán nem volt könnyű a történelmi teher, amelyet Magyarország ekkorra már cipelt a hátán, és amellyel a társadalomnak – legfőképpen a kormányzat segítségével – szembe kellett volna néznie. Mindenekelőtt ott magasodott az első világháború felbecsülhetetlen emberi szenvedése, az emberi tragédiák sokasága, és a vereséget kőbe véső trianoni országvesztés. Nem véletlenül lett ez a 20. századi magyar történelem origo pontja.

Az ország vezető rétege így arra kényszerült, hogy folyton visszafelé tekintsen, azt keresvén, hogy hol siklott félre a magyar fejlődés.

Így érthető, hogy a hivatalos állami „keresztény-nemzeti” történelemszemléletet megalapozó mű, Szekfű Gyula [Három nemzedéke](#) (1920) arra keresi a választ, hogy hogyan jutott el Magyarország a trianoni zsákutcába, melynek okait a szerző a 19. századi téves történelmi fejlődésében, főként a liberalizmus térnyerésében látja, elmarasztalva a századot meghatározó három politikai nemzedéket. A Kossuth által fémjelzett reformkort egyrészt a nemzeti ébredés és a tettvágy, másrészt a realitások talajáról elrugaszkodott politika jellemezte. A kiegyezés nemzedéke megteremtette az anyagi-társadalmi fejlődést, de a Szekfű szerint „idegen” zsidók és németek kezébe került a gazdaság, az úri középosztály a margóra szorult. A századforduló elitjét pedig anyagi és erkölcsi bomlás jellemezte, ahol az úri osztály már nem volt képes vezetni, a radikális és baloldali értelmiség pedig idegen eszméket akart az országra erőltetni. Mindebből következett a liberális, radikális és szocialista nézetek elvetése, és az úri középosztályt a középpontba helyező konzervatív „keresztény-nemzeti” szemlélet. A Trianon okaival való ideológiamentes szembenézés elmaradt.

A keresztény-konzervatív értékrendnek megfelelően a „pirosbetűs ünnepek” nagy része vallási jellegű maradt ebben a korszakban. Közülük emlékezetpolitikai felhasználhatóságát tekintve kiemelkedik a még a dualizmus idején bevezetett augusztus 20-ai Szent István-nap.

A revíziós célokhoz jól illeszkedő esemény a „Szent István-i állameszmét” és a klebelsbergi „kultúrfölény” gondolatát volt hivatott hirdetni. Ugyanakkor jellemző, hogy a magyar forradalmi hagyománnyal nem tudott igazán mit kezdeni az 1918-19-es forradalmi fordulatok után a konzervatív kurzus. 1927-ben lett hivatalos nemzeti ünnep március 15-e, amelyet jobb híján mindig az adott politikai – leginkább revíziós – célok mentén értelmezett a hatalom. A 48-as eseményekhez való hivatalos viszonyulásra jó példa a szintén 1927-ben felavatott Kossuth-szoborcsoport, amely a Batthyány-kormány minisztereit lehajtott fejjel ábrázolja a vereséget és a magyarság egyedüllétét emelve ki, szemben egy forradalmi, jövőbe tekintő értelmezéssel.

Ellenzéki pozícióból azonban mindig könnyebb a forradalmak integrálása. A legnagyobb ellenzéki pártot alkotó szociáldemokraták már a 19. század végi megalakulásuktól kezdve aktívan ápták Petőfi emlékét több százezer embert megmozgató tömegrendezvényeken, és könnyen illesztették a világszabadság költőjét a saját osztályharcos értelmezésükbe. Ezzel a hivatalos emlékezetből kitagadott munkásságot próbálták a magyar történelmi emlékezet középpontjába helyezni. A szociáldemokraták is revíziós alapon álltak, de múltszemléletüket a proletariátus kérdése határozta meg. Összességében elmondható, hogy tekintetüket inkább a jelen kihívásaira és a jövőbeni vélt felszabadulásra vetették, mint a múlt harcaira.

Ellenben a parasztság ügyét felkaroló népi írók mozgalma éppen a harmincas évek végén gyűjtötte össze az erejét a márciusi 15-i forradalom örökségének a felkarolásra. Márciusi Front néven 1937-ben politikai mozgalmat alapítottak, amely a demokratizálódás és a parasztság helyzetének javítása igényével lépett fel. Trianon tekintetében összekapcsolták a revízió kérdését a társadalmi megújulással, és azt vallották, hogy a „kis-Magyarország” lehetőség az égető társadalmi kérdésekkel való szembenézésre. Tehát ők is, az erősen hangsúlyozott történelmi előzmények mellett, leginkább a jelen problémáinak a megoldására törekedtek.

Nem alakult ki széleskörű társadalmi konszenzus a múlt és különösen a közelmúlt értelmezéséhez kapcsolódóan a Horthy-korszakban. A vezető elit a hagyományos társadalmi osztályokra, az arisztokráciára, az egyházra és az „úri” keresztény középosztályra támaszkodva a trianoni múltba merült, hiszen ők, a vidéki hivatalnokok, a felvidéki és erdélyi nagybirtokosok és egyházi személyek veszítettek a legtöbbet a pozíciójukból Nagy-Magyarország összeomlásával. Ellenben a politikai életben partvonalra szorított munkásságnak és a sanyarú körülmények között élő parasztságnak nem Trianon jelentette a mindennapi élet mérvadó problémáját. A múlt tekintetében akkor már inkább a nagy háborús családi veszteségekre, traumákra, és a vissza nem fizetett hadikölcsönre gondoltak vissza nehéz szívvel. Egyszóval a magyar társadalom többségének a múltértelmezése nem egyezett a hivatalos

ideológiával, hiszen az alárendelt szerepet szánt nekik és nem mutatott kiutat az akkori kihívásaikból.

Történelem és felejtés a diktatúrában: Rákositól Kádárig

A Horthy-korszak korlátozott pluralizmusával szemben a Rákosi- és a Kádár-rendszer még annyi szabadságot sem engedélyezett, hogy a hivatalostól eltérő hangok megjelenjenek az emlékezetpolitikai térben. Így a 20. századi társadalmi traumák elfojtása és a történelem állami szintű hamisítása új szintre lépett. Pedig a közelmúlt, amit fel kellett volna dolgozni nem volt más, mint az emberiség történetének legvéresebb világháborúja és a totalitárius államok felemelkedésének a korszaka, amelyben Magyarország aktív szereplő volt. Részt vett a második világháborúban a náci agresszor oldalán, közreműködött a saját állampolgárai rendszerszintű meggyilkolásában, ismét elvesztette magyar nemzetiségű lakosságának jelentős részét, akiket azután rendszerszintű meghurcoltatás ért az utódállamokban, támogatta a „németek” kitelepítését, és levezényelte a lakosságcsere programot Csehszlovákiával. Mindezt tetézte a sztálinista típusú rendszer rákényszerítése Magyarországra, a „terror évei”, majd az 56-os forradalom leverése.

A „múltat végképp eltörölni” jegyében a Rákosi-rendszer átalakította a teljes emlékezeti palettát. A rendszer főideológusa, Révai József megalkotta a magyar történelem értelmezését a sztálinista

történetírás alapján, melynek célja az volt, hogy a múltat úgy magyarázzák, hogy az igazolja a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) vezető szerepét, valamint a szocializmus építésének szükségszerűségét. Ebben a keretben „haladó” és „reakciós” erőket különböztettek meg az osztályharc jegyében, és szelektíven válogatták, mely történelmi szereplők kerülnek a Pantheonba és kik a szégyenfalra. A történelemtudomány szabadságát felszámolták. A „pirosbetűs ünnepek” sorából eltűnt szinte az összes vallásos ünnep, vagy amelyek megmaradtak – augusztus 20-a és december 25-e – új, szekuláris színezetet kaptak, mint az új kenyér ünnepe és a „fenyőünnep”. Ellenben megjelentek új politikai ünnepek, mint a „felszabadulás ünnepe” április 4-én, a munka ünnepe (május 1-2.) és a „Nagy Októberi Szocialista Forradalom” ünnepe november 7-én. Így ilyen keretek között szó sem lehetett az embereket érintő valódi szembenézésről, a múlt megvitatásáról, a társadalom döntő többsége nem tudott azonosulni a felülről erőltetett ünnepekkel.

A Kádár-rendszerben megmaradt a „marxista” történelemszemlélet, azonban a forradalmat követő megtorlás időszaka után beköszöntött a relatív szabadság levegője. Visszatért a munkaszüneti napok sorába húsvét és karácsony másnapja is. Jellemző, hogy a Rákosi-rendszerben megszokott dogmatizmus helyett az ünnepeket „puhábban”, kevésbé kényszerítően kezelték, a hangsúly inkább a májális jellegű május 1-re és augusztus 20-ra tolódott. Ugyanakkor az 56-os forradalom áthallásaitól való félelem miatt március 15-e nem volt munkaszüneti nap, helyette

létrehozták az iskolaszüneti napnak számító Forradalmi Ifjúsági Napokat, amely március 15-ét, március 21-ét (a Tanácsköztársaság létrejöttének dátumát) és április 4-ét fogta át. Az 56-os forradalom és megtorlás kérdését kettősség jellemezte, hivatalosan „ellenforradalomnak” nevezték az eseményeket, de a hatvanas évektől inkább egyfajta elhallgatási stratégiát használtak, a cél a forradalom elfeledtetése volt. További tabunak számított az 56-os forradalom folytán, valamint a „baráti szocialista országok érzékenysége” tekintettel a határon túli magyarok kérdése is.

Az ellenzéki csoportok különösen a nyolcvanas évektől ismét behozták a második nyilvánosságba, az illegális kiadványok és találkozók világába az addigi tabutémákat, mint a szovjet megszállás, 56, és a határon túli magyarság. Ekkortól már gyakoriak voltak az ellenzéki tüntetések március 15-én, amelyekkel szemben a karhatalom erőszakosan lépett fel. Ezen morálisan felszabadító diskurzusok ellenére a társadalom nagy része inkább a kádári konszolidáció jegyében elfogadta a 20. századi traumák felejtésre ítéelését, amely azonban kicsit sem mozdította elő a múlttal való szembenézés égető kérdését.

Pluralizmus és emlékezetpolitikai viták 1989 után

A rendszerváltás központi témája az 56-os forradalom emlékezetének helyreállítása és hőseinek rehabilitálása volt, miközben a Harmadik Magyar Köztársaság is a forradalomból eredeztette legitimációját. Azonban az elhallgatások korszaka után számos más

kérdéssel is szembe kellett néznie a magyar társadalomnak: Hogyan szolgáltatunk igazságot a kommunizmus kárvallottjainak? Mi a teendő a rendszer működtetőivel? Hogyan kezelhető az ügynökkérdés? Kerülhetnek-e meghatározó pozícióba az előző rendszer alatt kompromittált egyének? A kommunista diktatúra kérdései mellett újra a felszínre kerültek a kommunizmusban a szőnyeg alá söpört témák, mint Trianon és a határon túli magyarság ügye, a Horthy-rendszer értékelése, és a magyarországi holokauszt. A kezdeti látszólagos 56-os ösztönei konszenzus hamar felbomlott, és demokratikus pluralizmus fintora, hogy egyik témában sem jött létre társadalmi konszenzus, hanem különböző emlékezetpolitikai narratívák kezdtek egymással versenyezni. És mindig az adott kormány politikai színezetétől függött, hogy épp mely történeti intézeteket, megemlékezéseket, emlékműveket támogatta.

A kommunista diktatúra örökségével való szembenézés felemásra sikeredett. Lusztáció nem történt, a pártállami elit könnyen mentette át a gazdasági, politikai és kulturális tőkéjét az új rendszerbe. Sok család kapott részleges kárpótlást, ám ennek értékét az infláció és a kárpótlási jegyekkel való üzérkedés erősen csökkentette. Míg sokáig a jobboldal képviselte 56-örökségét a legaktívabban sajátos nemzeti-jobboldali értelmezésével, addig a 2022-es ukrajnai háború kitörését követően a Fidesz egyre nehezebben tudta összeegyeztetni az Oroszországgal ápolt pozitív viszonyt és az '56-os forradalom üzenetét. Trianon és a határon túli magyarok értelmezése is a kezdetektől fogva megosztotta

a politikai oldalakat. Antall József kijelentése, hogy lélekben 15 millió magyar miniszterelnöke kíván lenni azonnali éles kritikát váltott ki, és a kedélyek nem csitultak a 2004-es kettős állampolgárságról szóló népszavazásnál sem. A jobboldal kormányzati szinten szeretne volna minél szorosabbra fűzni a szálakat a magyarság csoportjai között, a baloldal és a liberálisok az Európai Unió összekötő ernyőjére bízták volna a kérdést.

A politikai emlékezetben a trianoni trauma ellenpárjaként a holokauszt öröksége került. A szélsőjobboldali pártokon kívül senki sem kérdőjelezte meg a „Soha többé!” jelszavát, mégis az európai emlékezeti konszenzusban kiemelt helyen álló holokauszt-emlékezet gyakran szembe került a nemzeti-jobboldali emlékezettel. Erre a legszemléletesebb példa Horthy Miklós megítélésének a kérdése, akit a nemzeti emlékezet gyakran a Trianon utáni talpra állással és a revíziós sikerekkel azonosít, ugyanakkor ő vezette a világháborúba az országot, és felelőssége a magyarországi holokausztban vitathatatlan.

Politikai szempontból azonban elmondható, hogy egyes próbálkozások ellenére – mint például a liberális értelmiség részéről Bibó István örökségének az ápolása és a köztudatba emelése, vagy Gyurcsány Ferenc elköteleződése Nagy Imre szocialista öröksége iránt Kádár Jánoséval szemben – a balliberális oldal nem kezelte az emlékezetpolitikát elsőrendű kérdésként. Helyette inkább a jövőbe tekintett, és az európai integráció és a felzárkózás paradigmában látta a politizálás kulcsát. Azért is hanyagolhatta el a baloldal a történeti

politizálást, mivel az előző rendszer öröksége ellentétes volt az MSZP által felkarolt neoliberális, demokráciapárti politikával. Továbbá a „történelem vége” paradigmát követve, a múltra való hivatkozást elavult, meghaladott politikai eszköznek gondolták, meghagyva az emlékezetpolitikát a jobboldalnak.

Egy másik öröksége a balliberális oldalnak, hogy már a 19. század végi kultúrharc óta, a népi-urbánus vitán át napjainkig mindig rájuk égett a „nemzetietlen” jelző. Ellenben a jobboldal már az Antall-kormánytól kezdve kitüntetett figyelmet fordított a szimbolikus-történeti politizálásnak és a „nemzeti sorskérdések” iránti elkötelezettségnek. Ezalatt a harmincéves időszak alatt szinte behozhatatlan előnyt szerzett a magyarok történelemszemléletének befolyásolásáért folyó versenyben. Nem véletlen, hogy az újonnan megjelenő ellenzéki politikai párt, a Tisza, ugyanígy nemzeti alapon politizál, annak ellenére, hogy minden politikai oldalhoz kíván szólni.

Konklúzió

Elemzésünkben 1920-tól tekintettük át három magyar politikai korszak, a Horthy-korszak, az államszocialista rendszer és az új magyar köztársaság emlékezetpolitikai színterét. Bár a meghatározó narratívák, a töréspontok és az emlékezetpolitikai diskurzus szereplői sokat változtak koronként, változatlan a traumák feldolgozatlansága és a társadalmi megosztottság történeti kérdésekben. Magyar Péter és Orbán Viktor a jóléti, szociális kérdések mellett jelenleg a történeti kérdésekben licitál

igazán intenzíven egymásra. Ha Magyar Péternek sikerül meggyőznie a választókat, hogy immár nemcsak Orbán Viktor rendelkezik kompetens történelmi vízióval, az döntő lehet a választás során. Ehhez viszont arra van szüksége, hogy ne csak a Fidesz által propagált jobboldali történelemképet visszahangozza, hanem hogy innovációt hozzon a diskurzusba, meghaladva a korábbi ellenzéki pártok műltszemléletét. Ezt minden bizonnyal Magyar is tudja, ezért foglalta október 23-a üzenetét a tavalyi megemlékezésen egy nemzeti, de össznépi, egyesítő keretbe, ahol Nagy Imre egy közös emlékezeti dicsfalon szerepelt a pesti srácokkal és a munkástanácsokkal. Ugyanakkor Orbán Viktornak is lépnie kell, ha nem szeretné, hogy a kihívója leuralja a történelmi diskurzust. Ehhez meg kell erősítenie a táborát abban, hogy még mindig az ő történelemképe a hitelesebb narratíva. Ebből a megközelítésből a Tisza Párt csupán egy rosszul sikerült másolási kísérlet, amelyet valójában nem érdekel a nemzet történelme. Egy biztos, a beforratlan traumákra építő nemzeti múltértelmezéseknek régen nem volt ilyen fontos szerepe Magyarországon, és nem várható, hogy a közeljövőben egy új szemlélet letaszítja a trónról.